

INDRETS VISCUITS PER JOAN MARGARIT

Lluís Lucera

Cardenal
de Girona

Aquests darrers mesos, gràcies a les inquietuds omní-modes de Mariàngela Vilallonga i a l'encomiable treball de Francesca Romana, entre altres fets, hem pogut gaudir d'un nou itinerari literari per les terres de Girona: *Les closes de Maria Àngels Anglada al Parc Natural dels Aiguamolls de l'Empordà*. Es podria afirmar, sense témer caure en cap error massa greu, que aquest emergent interès per la geografia literària és una conseqüència del ressò obtingut per l'*Atlas literari de les terres de Girona*. A la introducció d'aquesta obra inestimable, els seus editors, Narcís-Jordi Aragó i Mariàngela Vilallonga, definien la geografia literària com «una descripció del país a través de la literatura que ha generat». (1) En el cas que ara ens ocupa, es tractaria de provar de bastir una aproximació a la vida d'un personatge –Joan Margarit i Pau, humanista, bisbe de Girona i cardenal– a través dels indrets que va trepitjar i on va viure, es tractaria de provar de confeigir, si em permeten la gosa-dia terminològica, una biografia topogràfica.

Sant Gregori

No es coneix amb exactitud ni la data ni el lloc de naixença de Joan Margarit. Els experts coincideixen a afirmar que fou pels volts de 1421 i a Girona. Tanmateix, la seva vinculació amb Sant Gregori és clara, ja que des de mitjan segle XIV la família del futur bisbe i cardenal tenia propietats en aquesta parròquia (el mas Vidal i el mas de Riba o Perpinyà), i demostrable amb testimonis i proves encara existents: la casa forta dels Margarit i l'escut de la família que corona la porta de l'església del veïnat vell. Aquest escut, tallat en pedra, és força diferent, i posterior en el temps, al propi del bisbe que figura en l'antependi conservat al tresor de la seu de Girona i del qual ja es

parlarà més endavant. Tenint present la descripció que en fa Josep Calzada i Oliveras, (2) ocupen la part superior les armes reials d'Aragó, Sicília i Navarra –una concessió del rei Joan II al bisbe Margarit i a la seva família en agraïment pels ajuts rebuts–, i la inferior és compartida, d'esquerra a dreta, per tres margaridoies en triangle invertit –que ocupen la meitat de l'espai–, tres pinyes i tres punys, en referència, respectivament, a les famílies Margarit, Pinós i Espuny.

Escut dels Margarit, sobre la porta de l'església de Sant Gregori.

JOSEP M. OLIVERAS

JOSEP SÈCTUR

La casa forta dels Margarit, a Sant Gregori.

Quant a la casa forta –també coneguda com «el Castell»– dels Margarit, es tracta d'un imponent edifici, recentment restaurat, de planta rectangular, amb una torre quadrada en un angle, amb pati interior, situat prop de l'església del veïnat vell. En aquesta, segons afirmen els autors de l'esmentat *Atles*,⁽³⁾ «encara es pot veure l'escut dels Margarit pintat en els enteixinats del sostre». És temptador pensar que el cardenal va escriure a Sant Gregori part de les seves obres llatines. Podria ser, sobretot si tenim en compte que, com diu Josep Calzada,⁽⁴⁾ «també és probable que més d'una vegada sojomés en pla de descans i estiuieg a "la Joheria", que ell mateix convertí en propietat de la mitra episcopal de Girona. Però, a més, el cardenal Margarit es recordà de la parròquia de Sant Gregori en el memorial fet a Roma i redactat per ell mateix l'any 1484, uns mesos ans de morir, en el qual ordenà la confecció d'un baldaquí amb destí a l'església de Sant Gregori». La relació de Joan Margarit i la seva família amb aquest municipi no s'acaba aquí: avançant en el temps i obrint l'objectiu a fets rellevants de la història col·lectiva dels pobles es podrien escriure moltes més pàgines. Només deixaré constància de dos fets més: la visita pastoral que el bisbe hi realitzà el 1478 –per la notícia que dóna de la situació del sagrari enmig del retaule de l'altar major– i els intents frustrats del seu germà Bernat per atribuir-se el senyoriu jurisdiccional de Sant Gregori.

Girona

Se sap, gràcies a les notícies que en dóna Santiago Sobrequés i Vidal,⁽⁵⁾ que ja a mitjan segle XIV un Bernat Margarit, ciutadà de Girona, posseïa una ferreria o farga al barri del Mercadal, prop del rec Monar i de l'antiga plaça del Molí. No seria pas un despropòsit pensar que prop d'aquesta farga hi havia la casa familiar dels Margarit i que fou allà on va néixer el futur bisbe. Dos fets poden ser el fonament de la primera de les suposicions. Segons consta al seu testament, els seus avantpassats eren enterrats al convent de Sant Francesc, prop de la casa familiar del Mercadal. Cal recordar que aquest convent –derruït després de les desamortitzacions del segle XIX i en una part del solar del qual fou construïda més endavant la fàbrica Grober– ocupava un espai considerable entre els actuals carrer Nou, carrer Sant Francesc i el pont de Pedra. Quant al segon fet, sembla que el nostre futur bisbe, després d'una llarga estada a Roma, no es pogué allotjar en aquesta casa perquè havia estat incendiada i destruïda en un atac del sagramental –una mena de milícia popular urbana– com a reacció pels abusos i fatxenderies del seu germà Bernat.

Tot i que va ser vicari general del bisbe Bernat de Pau, el seu oncle, des de 1445, les estades de Margarit a la seva ciutat natal

FONS: DR. MARQUÉS DE L'ACCG

Racó del pati de la casa forta dels Margarit, a Sant Gregori, abans de la seva recent restauració.

no foren ni molt llargues ni molt sovintejades fins al seu nomenament com a bisbe de la diòcesi el 1462. En el trajecte que va haver de fer des d'Elna –d'on era bisbe des de feia nou anys– fins a la seva entrada a la ciutat de Girona el 12 de març de 1462 –sota una pluja torrencial que va impedir que les autoritats l'anesin a rebre–, va aturar-se a la Jonquera, Castell de Biure, Figueres, Peralada i Castelló d'Empúries. Entre les moltes altres poblacions de les terres de Girona que també va trepitjar –en visites pastorals, per conflictes diversos durant la imminent Guerra Civil o la qüestió dels remences–, hi trobem la Bisbal, Bàscara, Banyoles, Sant Feliu de Guíxols o Corçà. Durant les seves estades a Girona, acostumava a allotjar-se al palau episcopal. Gràcies a un recent article de Narcís Soler(6) podem saber i localitzar aproximada-

ment quines eren les seves estances: «Deduïm que les estances pròpiament episcopals eren les de dalt de la torre de ponent, totes al mateix nivell: la sala superior de paraments i, comunicades amb aquesta i més al nord, dues estances més, que el bisbe Andreu Bertran (1419-1429) havia reedificat i decorat amb enteixinats pintats. Segurament allí dormia el bisbe, i devien ésser les mateixes que havia posat a disposició de la reina Joana durant el setge de 1462, quan ell anà a viure a la catedral». Aquesta reina Joana és Joana Enríquez, segona muller de Joan II i mare del príncep Ferran, el futur Rei Catòlic, i el setge esmentat és el de la Força, al qual Santiago Sobrequés va consagrar un petit llibre que ja ha estat esmentat i al qual remeto tots aquells lectors interessats a conèixer amb més detall els fets.

Durant aquesta estada de la reina i del príncep hereu al reduït emmurallat de la Força hauria nascut una certa simpatia i s'haurien estret els lligams entre el nou bisbe i el jove príncep –que tenia uns deu anys–, fets que explicarien que més endavant Margarit dediqués a Ferran el seu *Corona regum*. D'aquest sojorn i «episodi heroic» de la història de la ciutat –que no foren ni els únics ni els darrers–, m'agradaria destacar-ne una petita anècdota que retrata l'enèrgica reina com a mare amoïnada per l'estat del seu fill. Cedeixo la paraula a Santiago Sobrequés: «Havia estat perforada una mina que anava a sortir dintre una casa del carrer de Sant Llorenç, prop del portal del Call, i en una data que no podem precisar hi penetrà un grup d'assetjants i s'introduí a la Força. Un vailet de la casa va descobrir el fet i en va donar compte al seu pare, el paraire convers Joan Vidal Sampsó, el qual va llançar el crit d'alarma. Es promogué un gran avalot i calgué cremar la casa i el portal per rebutjar els homes de la mina, part dels quals foren capturats i altres pogueren fugir. Amb aquest motiu hi hagué a la Força un gran pànic. La reina, desmoralitzada, només va pensar en la seguretat del seu fill i va córrer pels carrers, embogida, fins que va trobar l'infant jugant davant la porta de la seu; allí donya Joana va sofrir un desmai».

La catedral de Girona

Aribats, doncs, a la porta de la seu amb la reina Joana, bé valdrà la pena entrar-hi. A la primera capella a mà esquerra, la de Sant Honorat, hi reposen les restes del bisbe Bernat de Pau, oncle i mentor de Joan Margarit, a més d'un dels grans impulsors de les obres de la nau gòtica de la catedral. En un recent llibre sobre la seu gironina, amb excel·lents fotografies de Josep M. Oliveras i text introductori de Joaquim Nadal,(7) llegim la següent descripció del sepulcre: «Vestida de pontifical, la figura jacent de Bernat de Pau corpren pel realisme quasi macabre del rostre, probablement extret per a l'ocasió d'una màscara del difunt. El següent fúnebre d'homes i dones en actituds d'afflicció i vestits

ampul·losament amb tocats generosos, deixa entreveure que l'autor ignot era un bon coneixedor de la moda europea flamenca de final del segle XV. D'autor desconegut, la complexitat i riquesa ornamental del conjunt fan d'aquest sepulcre del bisbe Bernat de Pau el més monumental de Catalunya. Concebut en diferents

registres –com si d'un veritable retaule es tractés–, dues parelles d'àngels sostenen en el primer els escuts i la mitra del bisbe».

Aquest escut conté només la figura d'un au, un paó, amb la llarga cua girada cap avall. El mateix paó ocupa la banda dreta de l'escut del nostre bisbe Margarit –a l'esquerra hi ha les tres margaridoies en triangle que ja vèiem a l'escut en pedra de l'església del veïnat vell de Sant Gregori–,

que trobem a les parts laterals del famós antependi del cardinal. Aquest frontal d'altar, exposat al museu de la catedral de Girona, és descrit breument per Rosa M. Martín amb els mots que segueixen:⁽⁸⁾ «Consta de tres parts. La central iconogràficament representa la Mare de Déu asseguda en un tron amb el Nen Jesús a la falda i una magrana a la mà, rodejada d'àngels, dos darrere el

Unç

El sepulcre del bisbe Bernat de Pau, onde matern de Joan Margarit, que es troba a la capella de Sant Honorat, a la catedral de Girona.

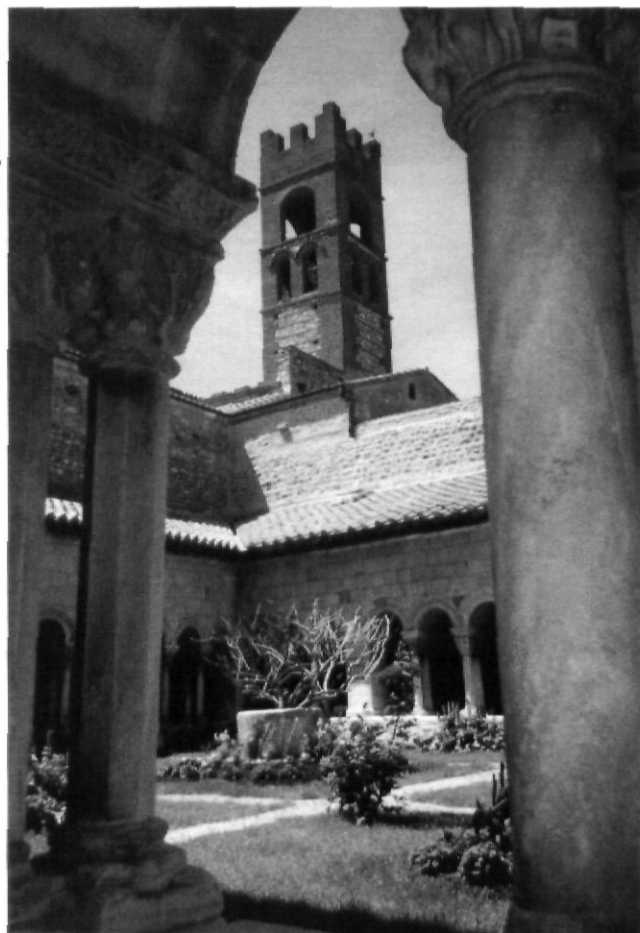
tron, dos als costats i un cinquè davant oferint figures al Nen Jesús; a l'altre costat, també al davant, hi ha el cardinal Margarit agenollat en actitud d'oració. Les dues parts laterals del frontal són de vellut llavorat».

L'antependi del cardinal Margarit, conservat al tresor de la catedral de Girona.

JORDI DALMAU

Vista del claustre i d'una torre de la catedral d'Elna, primera diòcesi de la qual Joan Margarit fou bisbe.

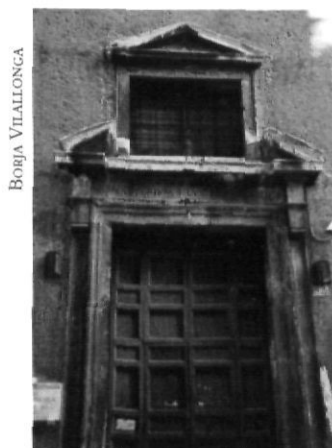
El pas, i la petja, del futur cardenal per la seu de Girona poden ser rastrejats gràcies a nombrosos documents, sovint sortits de la ploma del seu amic i vicari general Andreu Alfonse-llo.(9) Entre els fets dignes de record, en sobresurten tres: la creació d'una escola de música per a infants al maig de 1478, l'obertura i diverses sessions de les Corts o Parlament de Girona entre gener i març de 1477 –a les capelles d'Amau Colomer i de Sant Rafel i a la biblioteca– i la concessió, el 19 de juny de 1452, d'una capella a l'aleshores «sacrista» Joan Margarit, on aquest podria col·locar el seu escut i instal·lar la seva sepultura arribat el moment. Segons el text d'aquesta acta de concessió, es tractaria de la segona capella entrant a l'esquerra, just després de la del seu oncle i davant de la «vulgariter dictam d'en Camplonc». Malauradament, el cardenal Margarit va morir a Roma i les seves despulles, malgrat que era una voluntat expressa en el seu testament, mai no van ser traslladades a la catedral de Girona.

Elna-Perpinyà

La vinculació de Joan Margarit amb les terres del Rosselló té com a primer fonament la família materna: els Pau n'eren originaris. A aquesta dada, prou significativa, cal afegir-hi que el 1430 el jove Joan, encara un nen que no arribava als deu anys, fou nomenat alhora canonge d'Elna i de Girona. Anys més tard, la seva vàlua com a diplomàtic al servei d'Alfons el Magnànim i com a membre de la Cambra Apostòlica des de 1450 li va valdre l'obtenció de la seu episcopal d'Elna el 23 de març de 1453. Va jurar el càrrec, mitjançant un procurador, el 9 de juliol, i el 23 d'agost va fer la seva entrada solemne a Perpinyà. Tres dies més tard va celebrar la seva primera missa a la catedral de Sant Joan, encara en obres. Cal tenir en compte que aleshores Perpinyà era la capital efectiva de la diòcesi d'Elna –una ciutat potser massa petita i a pocs quilòmetres d'aquella–. Són testimonis materials del seu pas per aquests indrets la presència del seu escut en una clau de volta del segon tram de la catedral de Sant Joan, que –començada l'església el 1324 pel rei Sanç de Mallorca– fou construïda o coberta durant el seu episcopat, i l'existència de diversos segells del bisbe Margarit a la catedral de Santa Eulàlia d'Elna. Un dels testimonis documentals de la seva estada a la diòcesi és la disposició del 18 de desembre de 1461 mitjançant la qual només es permetia l'ingrés al capítol de Sant Joan a aquelles persones que tinguessin el grau de doctor o batxiller en teologia o en dret civil o canònic, el de llicenciat en arts o el de mestre en medicina. Un altre testimoni escrit –en aquest cas, però, de l'empremta que la seva estada en aquesta diòcesi va deixar en la seva obra històrica– el trobem al capítol sisè del llibre primer dels *Paralipomenon Hispaniae*, que porta per títol «Sobre si la terra del Rosselló és a Hispània». (Cal recordar que durant la guerra civil la regió va passar a domini francès i que no fou rescatada, per un temps, fins a 1493 per Ferran II el Catòlic.) Margarit en justifica la redacció dient: «puix que jo hi tinc un deute per tal com vaig ser al capdavant de la seva seu episcopal durant vuit anys». I més endavant addueix com a testimonis de les seves afirmacions els «antics llibres i còdexs de l'església mencionada [la d'Elna], la càtedra episcopal de la qual, tal com he referit, vaig ocupar durant vuit anys».

Roma

Si bé Roma no fou l'única ciutat d'Itàlia que Joan Margarit va visitar i on va viure un temps, el cert és que fou molt important en la seva trajectòria pública –hi conegué diversos papes, fou admès a la Cambra Apostòlica el 1450, fou nomenat cardenal el 1483 i assistí al conclave que va elegir Innocenci VIII– i en la seva vida –hi va morir el 21 de novembre de 1484 i hi fou enterrat–. La seva relació amb Itàlia, però, havia començat molt abans: a final de la dècada dels trenta es traslladà a Bolonya per seguir estudis de dret i s'allotjà

Església de Santa Lucia in Silice, a Roma, de la qual Margarit fou titular com a cardenal.

Església de Santa Balbina, a Roma, de la qual Margarit fou titular com a cardenal.

Església de Santa Maria del Popolo, a Roma, on foren enterrades les restes del cardenal després de la seva mort el 1484.

segurament al Collegium Hispaniarum. En sortí el 1443 amb el títol de doctor en ambdós drets. El 1448 tornà a Itàlia i hi visqué cinc anys entre Roma i Nàpols, ocupant-se dels afers diplomàtics del papa Nicolau V i del rei Alfons el Magnànim i de les seves obligacions com a membre de la Cambra Apostòlica. El 1459 anà al congrés de Màntua com a part de l'ambaixada que hi envià Joan II. El 1481 tornà a Itàlia per darrera vegada, al capdavant d'una missió diplomàtica destinada a dissuadir els venecians de negociar amb els turcs i l'èxit de la qual –va portar la pau a la península italiana– va contribuir a la seva elecció com a cardenal. Durant els aproximadament dos anys que van durar les gestions, es va moure incessantment entre Ferrara, Venècia, Florència, Roma i Nàpols. El 15 de novembre de 1483 Sixte IV el nomenà cardenal amb el títol de «Santa Lucia in Silice». Aquesta església, la fundació de la qual es podria remuntar al segle VI, està situada a la Via in Selci, un carreró que surt del Largo Venosta i desemboca a la Piazza San Martino ai Monti, en una zona compresa entre Via Cavour i Piazza Vittorio Emmanuele II. Aviat va canviar aquest títol pel de Santa Balbina, una església propera a les termes de Caracal·la i l'origen de la qual es podria datar al segle V. Amb aquest títol va morir, com escriu Burckard,⁽¹⁰⁾ el 21 de novembre de 1484, cap a les quatre de la tarda, a la casa de Roma on solia residir. Cap a les vuit van anar-hi, entre altres, el cardenal vicecanceller –Roderic de Borja, el futur Alexandre VI– i els cardenals de Nàpols, de Sant Marc i d'Aragó, per ocupar-se de les vetlles i altres cerimònies habituals. Cap a les onze les seves restes foren portades, sota una pluja torrencial, a l'església de Santa Maria del Popolo i dipositades rere l'altar amb la imatge de Santa Maria Verge, on sembla que més tard fou enterrat. El dissabte 11 de desembre tingueren lloc les seves exèquies, en presència de molts

altres cardenals. Celebrà la missa el cardenal de Nàpols, que juntament amb el de Sant Marc era l'executor del seu testament.

Malgrat diversos intents, encara no s'ha pogut localitzar amb exactitud l'emplaçament de la seva tomba. Tanmateix, podem manllevar a Napoleó el seu epitafi mai no esculpit –«Hic cinera, ubique nomen», és a dir, «Aquí les cendres, el nom arreu»– i afirmar que les restes de Joan Margarit i Pau reposen a Roma però que el seu nom ressona en molts indrets, els fins aquí esmentats i els molts altres de la corona catalanoaragonesa que la manca d'espai –i de capacitat per a la síntesi– no ha permès d'incloure.

Lluís Lucero Comas *és filòleg.*

1. *Atles literari de les terres de Girona – segles XIX i XX*, Girona, 2003, vol. I, p. 20.
2. CALZADA i OLIVERAS, Josep, *Sant Gregori. Fells d'història de la parròquia i el poble*, Girona, 1986.
3. *Atles*, vol. II, p. 733.
4. Calzada, *op. cit.*, p. 94.
5. En la redacció d'aquest apartat, i també de bona part dels altres, s'han tingut en compte les obres de Santiago Sobrequès i Vidal («El llinatge del bisbe i polític Joan Margarit i Pau», a *Societat i estructura política de la Girona medieval*, Barcelona, 1975, p. 209-249; i *El setge de la Força de Girona en 1462*, Barcelona, 1962, entre altres) i l'encara no superada monografia de Robert Brian Tate (*Joan Margarit i Pau, cardenal i bisbe de Girona*, Barcelona, 1976).
6. «El palau episcopal de Girona al segle XV», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLV (2004), p. 589-665.
7. *La Catedral de Girona*, Barcelona-Girona, 2002, p. 158-159.
8. «Els frontals medievals de la catedral de Girona», *Catedral de Girona. Nadal de Nostre Senyor Jesucrist*, Girona, 1984.
9. Vegeu: FITA, Fidel, *Los Reyes d'Aragó y la Seu de Girona (1462-1482). Col·lecció d'actes capitulars escrites per lo doctor Alfonsello*, Barcelona, 1873.
10. Vegeu: BURCKARD, Johannes, *Liber notarum*, edició d'E. Celani, Città di Castello, 1906-1910, vol. I, p. 89-90.